

NL

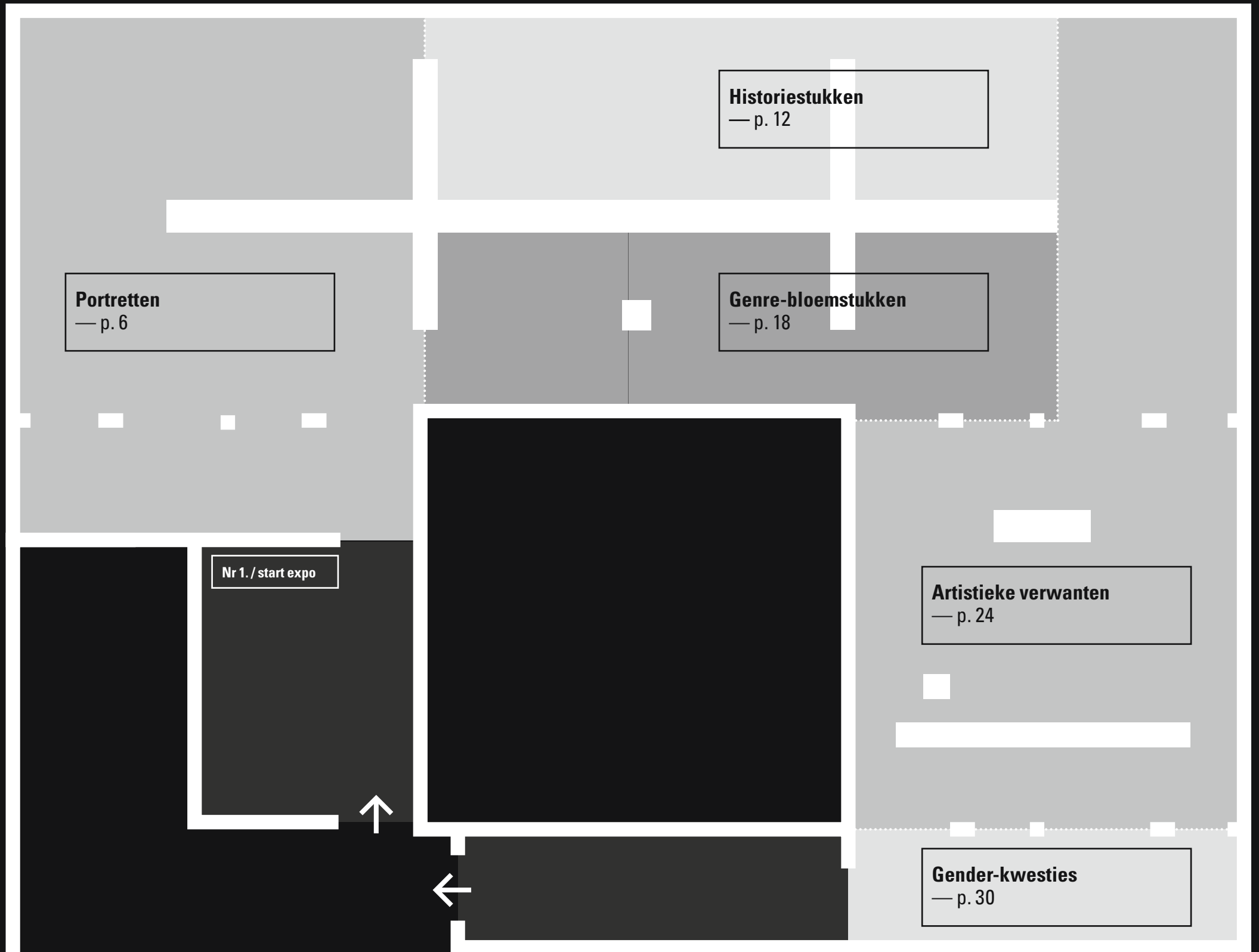
Michaelina

De leading lady
van de barok

Michaelina

De leading lady
van de barok

Michaelina

Dit is een wereldprimeur. Voor het eerst ooit wordt het werk van Michaelina Wautier belicht, een belangrijke kunstenares uit de 17de eeuw. We weten nog lang niet alles over Michaelina's leven en werk. Maar genoeg om haar in de spotlights te zetten.

Michaelina Wautier wordt in 1604 geboren en groeit op in Mons, als enige meisje in een gezin met negen kinderen. Ze komt uit een welgestelde familie. Op haar dertiende sterft haar vader. Vanaf ca. 1645 bouwt Michaelina haar loopbaan uit in Brussel. Ze woont er met haar broer Charles, ook schilder.

Michaelina's werk is uitzonderlijk van kwaliteit. En veelzijdig: ze schildert portretten, stillevens, verhalende werken, taferelen uit het dagelijks leven... De werken zijn metershoog of klein, kleurrijk of monochroom, verfijnd of met de brede borstel geschilderd.

Michaelina is vooral actief tussen haar 39ste en 55ste. Over de periode voor en na weten we niets. Wel dat ze 85 werd. Er valt dus nog veel te ontdekken...

Portretten

In het portretgenre munt Michaelina uit. Ze begint haar schilderscarrière met het portret van de bevelhebber Andrea Cantelmo. Twee portretten van veldheren in kolder of harnas laten zien hoe virtuoos ze op dit thema varieert. Ze schuwt het experiment niet.

In 1654 schildert ze de Italiaanse jezuïet Martino Martini. Daarmee verlegt ze haar grenzen voor goed. Ze toont deze eerste uitgever van een atlas van China in zijn Chinese gewaad en geeft hem tegelijk het uitzicht van een Italiaanse renaissancevorst.

Haar zelfportret neemt een aparte plaats in, omdat over elk detail is nagedacht. De penseelvoering is voorzichtiger, alsof ze met dit 'visitekaartje' geen risico wil nemen. Naast individuele portretten schildert ze ook studies naar het leven. Mannen, vrouwen en kinderen registreert ze daarin vlotjes in natuurlijke houdingen. Die studies kan ze later nog gebruiken in religieuze en andere historiestukken.

1

Michaelina Wautier
**Portret van Andrea Cantelmo
 (Pettorano [Aquila],
 1598 – Alcubierre, 1645)**

Kopergravure van Paulus Pontius naar
 een (verdwenen) geschilderd portret
 Papier, 403 × 298 mm
 Particuliere verzameling

Het oudste

Dit portret is enkel bekend dankzij deze
 kopergravure. Het schilderij bleef niet
 bewaard. De prent vermeldt '1643'.
 Dit is het oudst bekende werk van
 Michaelina's hand.

Cantelmo is een artilleriegeneraal
 uit Napels in dienst van de Spaanse
 koning. Hij staat bekend om zijn
 strategisch inzicht en krachtadig
 optreden. Cantelmo is bovendien een
 kunstminnaar. Hoe hij in contact komt
 met Michaelina, weten we niet. Het is
 verbazend dat hij voor zijn portret een
 onbekende kunstenares uitkiest.

*Curator Katlijne Van der Stighelen
 vertelt over haar fascinatie voor de
 mysterieuze Michaelina.*

2

Michaelina Wautier
Zelfportret

Olieverf op doek, 120 × 102 cm
 Particuliere verzameling

Oog in oog met Michaelina

Michaelina kijkt ons recht in de ogen. In
 haar linkerhand heeft ze een penseel en
 met de rechterhand houdt ze haar palet
 vast. Haar kraag is nonchalant open
 geknoopt. Op de driepootzel staat een
 doek met het vage hoofd van een man.
 Michaelina maakte dus geen voorsteke-
 ning. Ze werkt meteen met verf.

Op het tablet ligt een kostbaar klokje
 waaraan een lint met sleutel bengelt.
 Het horloge verwijst naar het verglij-
 den van de tijd en 's levens ijdelheid.

3

Michaelina Wautier
**Portret van de jezuïet
 Martino Martini, 1654**

Gesigneerd en gedateerd bovenaan links:
 'Michaelina Wautier fecit 1654'
 Bovenaan rechts (van boven naar onder):
 'Wei Kuangguo' in drie Chinese karakters,
 naast een transcriptie in het Latijnse
 alfabet: 'Guei' [=wei], 'Quam' [=guang],
 'Que' [=guo]
 Olieverf op doek, 69,5 × 59 cm
 The Klesch Collection

Indrukwekkend

Michaelina's portret van de Italiaanse
 jezuïet Martino Martini vermeldt zijn
 naam in Chinese karakters. In 1655
 publiceert hij zijn *Novus Atlas Sinensis*,
 de eerste atlas van China. Hij draagt
 die op aan de Oostenrijkse aartsher-
 tog Leopold Willem, landvoogd van de
 Nederlanden. Martini is een briljante,
 welsprekende theoloog en missionaris.

Michaelina's portret is het enige van
 deze indrukwekkende persoonlijk-
 heid. Zijn dominante karakter blijkt
 uit zijn dwingende blik en massieve
 torso. De grijzende haren en het zij-
 den gewaad illustreren Michaelina's
 talent voor stofuitdrukking.

4

Michaelina Wautier
**Portret van een bevelhebber
 (Pierre Wautier?)**

Bovenaan links het wapenschild
 van het geslacht Wautier
 Olieverf op doek, 73 × 58,5 cm
 Particuliere verzameling

Broederlijk portret

Op dit portret ontdekte men tijdens de
 restauratie het wapenschild van de
 familie Wautier. De geportretteerde is
 dus een Wautier.

Aangezien Michaelina's broer Pierre
 cavaleriekapitein is en deze man een
 harnas draagt, is hij het wellicht. Zijn
 lichaam is in profiel weergegeven
 en hij kijkt ons over zijn schouder
 met enig dedain aan. Het gezicht en
 de ruggelings hangende haren zijn
 met kleurrijke toetsen gemodelleerd.
 Nergens anders kleurt Michaelina zo
 letterlijk 'buiten de lijnen'.

5

Michaelina Wautier

Portret van een bevelhebber uit het Spaanse leger, 1646

Gesigneerd en gedateerd onderaan rechts:

'Michaelina Wautier 1646'

Olieverf op doek, 63 × 56,5 cm

Brussel, Koninklijke Musea voor

Schone Kunsten van België, inv nr. 297

Trefzeker

Dit portret van een hoge Spaanse legerbevelhebber uit 1646 is het vroegst bekende schilderij van Michaelina. Het maakt indruk door de strenge uitdrukking van de man. Hij draagt een lederen kolder met daarboven een dure kanten kraag. De roze sjerp verwijst naar zijn hoge functie.

Al in dit eerste portret blijkt Michaelina's vlotte penseelvoering. Het gelaat is met trefzekere toetsen gemodelleerd. Alle kenmerken van haar latere, meer bravoureachtige portretten zijn in de kiem aanwezig.

6

Michaelina Wautier

Studie van een jongeman, 1653

Gesigneerd en gedateerd bovenaan rechts:

'Michaelina Wautier 1653'

Olieverf op doek, 69 × 58 cm

Antwerpen, Koninklijk Museum voor

Schone Kunsten, inv nr. 5149

Naar het leven

Deze in 1653 gedateerde voorstelling is geen echt portret. De natuurlijke houding van de jongeman verraadt een studie naar het leven, waarin Michaelina facetten van de realiteit in beeld brengt. Dergelijke studies kan ze later gebruiken in verhalende schilderijen.

De man is afgebeeld voor een donkere achtergrond. Opvallend zijn de brede, dik opgelegde toetsen in het gelaat en de haren, en de verfijnde witte hogingen van de roze mantel. Ze steken mooi af tegen de donkere plooien.

7

Michaelina Wautier

Studie van een vrouw

Olieverf op doek, 62,5 × 57,5 cm

Antwerpen, The Phoebus Foundation

Met opzet onaf

Deze in profiel weergegeven jonge vrouw is meer een studie dan een portret. Ze wendt het smachtend kijkende hoofd naar rechts. Zo'n weergave in profiel is uitzonderlijk in Wautiers oeuvre. Een gelaat beeldt ze bijna systematisch in driekwartwending af.

De vrouw draagt een eenvoudig wit hemd onder een sjaal die van haar rechterschouder glijdt. De uitvoering is opmerkelijk spontaan. De compositie is grotendeels afgewerkt, maar door de schetsmatige achtergrond lijkt het werk met opzet onaf.

Historiestukken

Tot Michaelina's historiestukken behoren zowel religieuze als niet-religieuze schilderijen. Ze schildert levensechte karakterkoppen van heiligen als Joachim en Jozef. Ook composities met levensgrote religieuze taferelen bleven bewaard. En haar enige mythologische werk is een meesterstuk.

In *Het mystieke huwelijk van de heilige Catharina* uit 1649 lanceert Michaelina een nieuwigheid in de beeldtaal. *Opvoeding van Maria* uit 1656 en *Boodschap* uit 1659 maken indruk door de ongeziene combinatie van stijlelementen die tegelijk classiciserend zijn en aan Caravaggio doen denken. *Portret van twee meisjes als de heiligen Agnes en Dorothea*, een publiekslieveling, is ontroerend en origineel.

Michaelina's enige mythologische stuk beschouwt men als haar meesterwerk. In *Triomf van Bacchus* dertelen meer dan tien figuren voorbij, vooral naakte mannen van alle leeftijden en gewicht, die de wijngod achterna lopen. In een tijd waarin de fatsoensregels het voor vrouwen onmogelijk maken om te tekenen naar levend model, toont Michaelina zich een grootmeester in de mannelijke anatomie.

8

Michaelina Wautier **Boodschap, 1659**

Gesigneerd en gedateerd onderaan rechts:
'Michaelina Wautier Fecit 1659'
Olieverf op doek, 200 × 134 cm
Louveciennes, Musée-Promenade de
Marly-le-Roi/Louveciennes, dépôt de la
Ville de Marly-le-Roi, inv nr. 77.30.11

Het laatste werk?

Michaelina's *Boodschap* uit 1659 is haar laatst gekende werk. In 1983 werd haar signatuur ontdekt. Tot dan stond het schilderij op naam van de Franse hofschilder Pierre Bedeau (1645-na 1696).

Maria maakt een gestileerde indruk, terwijl haar grote handen realistisch zijn uitgewerkt. In vergelijking met haar frêle fysionomie zijn ze getaand, een verwijzing naar Maria's bescheiden afkomst. Voor het clair-obscur en de realistische accenten – zoals het oosterse tapijt – laat Michaelina zich inspireren door Caravaggio's navolgers.

9

Michaelina Wautier **Sint-Jan de Doper als knaap**

Olieverf op doek, 68 × 61 cm
Madrid, Museo Lázaro Galdiano,
inv nr. 2145 (als toegeschreven aan
Juan Martín Cabezalero)

Heilige herdersjongen

Een knaap met een ontblote torso draait zich om en kijkt naar iets buiten het beeld. Een kameelharenavacht is diagonaal over zijn borst geknoopt. Met zijn linkerhand streelt hij het lammetje en in zijn rechter houdt hij de kruisstaf vast, het attribuut van Johannes de Doper. Die verschijnt zelden als herdersjongen.

Op een ander schilderij van Michaelina (nr. 17) lijkt een blonde knaap treffend op deze jonge heilige. Misschien stond dezelfde jongen model?

10

Michaelina Wautier **Heilige Jozef, ca. 1650–1656**

Olieverf op doek, 76 × 66 cm (in de 18de eeuw tot ovaal bijgesneden en op een onbekend moment opnieuw tot een rechthoekig formaat vervolledigd)
Wenen, Kunsthistorisches Museum,
Gemäldegalerie, inv nr. GG_376

Kuise Jozef

Dit is de heilige Jozef. De witte lilies, symbool van maagdelijkheid, verwijzen naar zijn kuise huwelijk met Maria. De heilige heeft een karakterkop, een specialisme van Michaelina. Zo kan ze spelen met licht en donker.

Dit doek maakt in 1659 deel uit van de collectie van aartshertog Leopold Willem. Die heeft een voorkeur voor kuise mannelijke heiligen als Jozef. Bovendien hangt de devotie voor Jozef samen met de Mariadevotie, waarvoor de aartshertog een bijzondere interesse heeft.

11

Michaelina Wautier **De heilige Joachim lezend in een boek, ca. 1650–1656**

Olieverf op doek, 76 × 66 cm (in de 18de eeuw tot ovaal bijgesneden en op een onbekend moment opnieuw tot een rechthoekig formaat vervolledigd)
Wenen, Kunsthistorisches Museum,
Gemäldegalerie, inv nr. GG_375

Kuise Joachim

Ook deze pendant van *De heilige Jozef* behoort in 1659 tot de kunstverzameling van aartshertog Leopold Willem. Die heeft een devotie voor Maria en haar familie, en voor kuise heiligen. Maria is verwekt door goddelijke interventie, niet door lust. Joachim, haar vader en Jezus' grootvader, is hierdoor het toonbeeld van kuisheid.

Het Latijnse opschrift in Joachims boek verwijst naar diens rol als Christus' voorloper.

12

Michaelina Wautier

De heilige Johannes de evangelist, ca. 1655

Olieverf op doek, 60,5 × 69 cm
Particuliere verzameling, Italië

Johannes en de gifbeker

Johannes de evangelist, de jongste apostel, wordt beschouwd als auteur van de Apocalyps en het vierde evangelie. Na Christus' Hemelvaart wordt hij prediker en martelaar. In Ephese treedt Johannes op tegen een heidense priester. Hij krijgt hiervoor de gifbeker (weergegeven als een miskelk) maar maakt daarboven een kruisteken en drinkt het gif probleemloos.

Johannes is de beschermheilige van theologen, schrijvers, boekhandelaars, drukkers... Of zijn rol als patroonheilige van maagden en weduwen de ongetrouwde Michaelina aantrekt, weten we niet.

13

Michaelina Wautier

De opvoeding van Maria, 1656

Gesigneerd en gedateerd rechts:
'Michaelina Wautier, inuenit, et fecit 1656'
Olieverf op doek, 144,7 × 119,38 cm
Particuliere verzameling, Europa, door bemiddeling van Hoogsteder Museum Foundation, Den Haag

Modelgezin

Anna leert haar dochter Maria lezen. Achteraan kijkt vader Joachim dankbaar hemelwaarts. Volgens de legende kregen ze hun dochter na jaren onvruchtbaarheid en dankzij goddelijke tussenkomst. Dat heet de Onbevleete Ontvangenis.

Het thema spoort met vroegmoderne opvattingen over huwelijk en gezin. Vrouwen runnen het huishouden, staan hun echtgenoot bij en onderwijzen hun dochters.

Haar signatuur benadrukt dat Wautier het schilderij heeft gemaakt ('fecit') en bedacht ('inuenit'). Door de datum is dit een schakelstuk in de reconstructie van haar oeuvre.

14

Michaelina Wautier

Portret van twee meisjes als de heiligen Agnes en Dorothea

Olieverf op doek, 89,7 × 122 cm
Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, inv nr. 599

Twee meisjes

Twee meisjes staan bij een mandje met rozen en appels, het klassieke attribuut van de heilige Dorothea. Het meisje naast haar streelt een lammetje, symbool van de heilige martelares Agnes: *agnus* betekent lam. Hun melancholische blik maakt dit tot een intiem tafereel.

De herkenbare, individuele gelaats-trekken doen vermoeden dat dit een *portrait historié* is, met modellen geportretteerd als heiligen. Enkele kostuumonderdelen, zoals Dorothea's mutsje en de parelsnoeren, kunnen zo uit de garderobe van een 17de-eeuws meisje komen.

15

Michaelina Wautier

Het mystieke huwelijk van de heilige Catharina, 1649

Gesigneerd en gedateerd onderaan links:
'Michaelina Wautier invenit et fecit 1649'
Olieverf op doek, 157 × 218 cm
Namen, Séminaire Diocésain de Namur

Spitsvondig

Dit tafereel uit 1649 is Michaelina's oudst bekende historiestuk. De heilige Catharina knielt met uitgestoken hand voor het Jezuskind om de ring te ontvingen. Achter Maria staat een martelares. Uiterst links verschijnt Jozef.

Naast Catharina is Sint-Jan de Doper afgebeeld. Omdat de martelares nadrukkelijk naar hem kijkt en hij zijn hand naar haar uitsteekt én zijn lammetje naar haar toeduwt, herkennen we de heilige Agnes: *agnus* betekent lam. Michaelina gebruikt dus spitsvondig één attribuut, het lam, voor twee heiligen.

Dit werk werd in het kader van de tentoonstelling gerestaureerd dankzij de steun van Fonds Inbev-Baillet Latour.

Draai rechts de hoek om voor het vervolg van de expo.

Genre- en bloemstukken

In Michaelina's oeuvre is de grens tussen portretten en genrefaferelen vaag. De hoofdrolspelers van haar alledaagse scènes poseren niet als zodanig, maar hun gezichten zijn levensecht geschilderd.

De twee zeepbellenblazende jongens zijn zo levensrecht dat het portretten moeten zijn, net als de jongeman met pijp en tabakssnuivertje. Al deze figuren zijn op zichzelf betrokken. Michaelina's scherpe opmerkingsvermogen blijkt uit details: geen scheefzittende kraag of open manchette ontsnapt aan haar aandacht.

Twee stillevens uit 1652 nemen een aparte plaats in. De bloemenguirlandes zijn elkaars tegenhanger. Ook elders in Michaelina's werk komt soms een bloem voor, maar hier toont ze zich een meester in het genre. Natuurobservatie is opnieuw het vertrekpunt. De compositie met de bloemenkrans die met strikken is vastgemaakt aan ossenschedels gaat terug op een reliëf op de Ara Pacis in Rome, het vredesmonument van de Romeinse keizer Augustus. Het lijkt alsof Michaelina alles heeft waargenomen en in Rome was, al is dat weinig waarschijnlijk.

16

Pastiche naar de blonde jongen van de 'Twee bellenblazende jongens'

Olieverf op paneel, 35 × 26,5 cm
Collection des Musées d'Amiens,
inv nr. M.P. Lav. 1894-87

Dit is een 18de-eeuwse kopie naar de rechtse bellenblazer op het schilderij uit Seattle (nr. 17). Hoewel de pose van de knaap en de zwevende zeepbel ongeveer identiek zijn, gaat het om een ander model. Deze jongen is duidelijk jonger.

17

Michaelina Wautier Twee bellenblazende jongens

Olieverf op doek, 90,5 × 121,3 cm
Seattle Art Museum, Gift of
Mr. Floyd Naramore, inv nr. 58.140

Ijделе zeepbellen

De twee bellenblazende jongens lijken uit het leven gegrepen. Op de tafel naast hen staan onder meer een smeulende kaars en een zandloper. De zeepbellen die straks uit elkaar zullen spatten en de voorwerpen symboliseren de ijdelheid van het bestaan: alles vergaat. Zo krijgt dit schilderij een belerende ondertoon.

Omdat de gelaatstrekken van de knapen zo karakteristiek zijn, is het goed mogelijk dat ook in dit genretafereel een dubbelportret verborgen zit (nr. 6).

18

Tweede versie of eigentijdse kopie Twee bellenblazende jongens

Olieverf op doek, 90,5 × 87 cm
Particuliere verzameling, Spanje

Dit schilderij is onlangs ontdekt. Het gaat om een tweede versie van het genrestuk uit Seattle (nr. 17), door Michaelina of iemand uit haar omgeving. Opmerkelijk is de veranderde samenstelling van het stilleven. Het toegevoegde doodshoofd versterkt de *vanitas*-gedachte.

19

Michaelina Wautier Jongeman een pijp rokend, 1656

Gesigneerd en gedateerd bovenaan links:
'Michaelina Wautiers fecit 16(5)6'
Olieverf op doek, 68,5 × 58,5 cm
Bijl-Van Urk B.V.

Reukzin of waarschuwing

De jongeman op dit genretafereel droomt voor zich uit terwijl hij een hoornen pijp tussen de lippen heeft en de rook uit zijn mond ontsnapt.

Dit schilderij is misschien een onderdeel van een serie met de vijf zintuigen. De pijproker staat dan voor de reukzin. Als zelfstandige voorstelling kan het een moraliserende betekenis hebben: de rook herinnert de jongeman – en ook ons – aan de korte duur van de jeugd.

20

Michaelina Wautier
**Jonge tabaksnuiver,
ca. 1650–1655**

Olieverf op paneel, 24,7 × 18,7 cm
Bijl-Van Urk B.V.

Gezonde tabak

Een jongen ruikt aan een stukje tabak en vult een witte klei pijp. Hoewel hij erg jong lijkt, is de associatie met tabak niet ongewoon. Midden 17de eeuw gelooft men dat een matig tabaksgebruik gezondheidsvoordelen biedt.

Waarschijnlijk behoort dit paneeltje tot een serie van de vijf zintuigen, als voorstelling van de reukzin. Michaelina heeft wellicht twee series van de vijf zintuigen geschilderd. Waar de werken zich bevinden, weten we niet.

21

Michaelina Wautier
Studie van een jongen

Olieverf op doek, 29,5 × 23,5 cm
Particuliere verzameling

Model van de straat

Deze vingeroefening is een studie. De knaap draagt enkel een wit hemd en een rood fluwelen doek om zijn schouders zorgt voor kleur. Een figuur als deze kan Michaelina later gebruiken in historietaferelen.

De blos op zijn wangen verwijst misschien naar het openluchtlevens van de jongen. Opnieuw een bevestiging dat Michaelina bij wijze van spreken modellen van de straat plukt.

22

Michaelina Wautier
**Bloemenkrans met libelle,
opgehangen tussen twee
dierenschedels, 1652**

Gesigneerd en gedateerd bovenaan
links: 'Michaelina Wautier /
fecit. 1652'

Olieverf op paneel, 41,1 × 57,4 cm
SØR Rusche Collection Oelde/Berlin

Bloemen in stijl

Veel kunstenaressen schilderden uitsluitend stillelevens. Van Michaelina kennen we slechts twee bloemenguirlandes. Een daarvan is spoorloos, maar er bestaan foto's van. De twee zijn elkaars tegenhangers. Beide tonen een bloemenslinger tussen twee runderschedels, een architecturaal motief uit de oudheid. Op het ene prijkt een libelle, op het andere een vlinder.

De vele details doen denken aan Jan Brueghel de Oude (1568–1625). Het merkteken op de achterzijde bewijst dat Michaelina Antwerpse paneeltjes gebruikt. Koopt zij die tijdens een Antwerps bezoek aan haar broer?

23a

**Antinoüs, favoriet van keizer Hadrianus,
met de attributen van Bacchus**

Gipsen afgietsel naar antiek model
uit de 2de eeuw

23b

Michaelina Wautier
Studie naar een antieke buste

Gesigneerd op achterzijde:
'Michaelina Wautier fecit'
Zwart krijt gehooft met wit en okerkleurig krijt
op papier, 43 × 28,3 mm
Particuliere verzameling, België

Naar antiek voorbeeld

Deze tekening naar een antieke buste, in zwart en wit krijt, is de enige die we van Michaelina kennen. De handtekening klopt met de signaturen op haar schilderijen. Bijzonder zijn de ogen. Antieke bustes hebben veelal 'blinde ogen'. Hier zijn ze ingekleurd, alsof het 'model' leeft.

Tekenen naar antieke sculpturen of gipsen afgietsels maakt sinds de renaissance deel uit van de kunstenaarsopleiding. Het is in deze tijd uitzonderlijk dat een vrouw zich daarop toelegt.

Wandel nu een eindje terug naar links. Sla voorbij de wand links af. Het vervolg van de expo (Artistieke verwanten) bevindt zich tegen de grote achterwand.

Artistieke verwanten

Charles Wautier (1609–1703) is de vijf jaar jongere broer van Michaelina. Schilderen is hun gedeelde passie. Ze blijven allebei ongehuwd en wonen jarenlang in hetzelfde huis in Brussel, waar ze waarschijnlijk samen een atelier hebben. De Italiaanse invloed op hun stijl doet vermoeden dat ze een reis naar Italië hebben ondernomen, al kunnen we dat niet bewijzen. Er is ongetwijfeld sprake van wederzijdse beïnvloeding. En dankzij haar broer krijgt Michaelina vermoedelijk meer kansen als schilderes dan ze als alleenstaande vrouw had gekregen.

Het oeuvre van Michaelina is ook nauw verwant met het werk van de Bruggeling Jacob Van Oost I (1603–1671). Beiden hebben expertise in het afbeelden van kinderen. Of ze elkaar ooit hebben ontmoet, weten we niet. Elkaars werk hebben ze zeker gezien.

Charles Wautier

Portret van een man, 1656

Gesigneerd en gedateerd linksboven:

‘C. WAVTIER / 1656’

Olieverf op doek, 72 × 59 cm

Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, inv nr. 4419

Portret van een vriend?

De identiteit van deze geportretteerde kennen we niet. Hij is sober en zelfs terughoudend voorgesteld. Zijn krullende rode haren en witte kraag zijn de enige kleuraccenten in de donkere compositie.

Charles portretteert net als Michaelina aristocraten, maar deze man lijkt van eenvoudige komaf. Was hij een vriend? Een toevallige voorbijganger?

Charles Wautier

Jezus en de farizeeërs

Olieverf op doek, 166,5 × 249,5 cm

Michel Ceuterick bvba

Een typische Wautier

Maria en Jozef vinden hun twaalfjarige zoon Jezus terug in de tempel, in discussie met wetgeleerden.

We zien stijlkenmerken van Charles Wautiers oeuvre: spelen met licht en donker, brede en ronde plooiënval, ritmisch gebruik van warme en koude kleuren enz. Door de jonge Jezus links voor te stellen, niet centraal, sluit Wautiers compositie aan bij de Caravaggio-traditie.

De compositie was volgens technisch onderzoek oorspronkelijk kleiner. Aan de stijl te zien kan Michaelina hebben meegewerkt aan de Christusfiguur.

Charles Wautier

Profeet (?), 1652

Gesigneerd en gedateerd onderaan

links op de rand van het open boek:

‘C. WAVTIER F / 1652’

Olieverf op doek, 100 × 92 cm

Cambrai, Musée des Beaux-Arts,

inv nr. 1991-P.1

Karakterkop

Zijn onderzoekende blik, opgestoken hand en intellectuele bezigheden doen vermoeden dat deze oude man een profeet uit het Oude Testament is. Charles Wautiers interesse in de weergave van karakterkoppen in mystieke vervoering deelt hij met zijn zus.

In dit gesigeneerde werk toont hij ook hoe hij, net als zij, zich laat inspireren door het werk van Caravaggio en navolgers. De eenvoudige achtergrond en de licht-donkercontrasten creëren een dramatische sfeer. Het lichtspel is zichtbaar in het gelaat en de mantel.

Charles Wautier

Portret van abt Jacques Neutre

Gesigneerd en gedateerd onderaan rechts:

‘C. WAVTIER / FECIT 1668’

Doek, 113 × 87 cm

Collection Artothèque - Ville de Mons, inv. Ms MBA 84

Abt-diplomaat

Jacques Neutre (1631–1679), abt van de abdij Val-des-Écoliers in Mons, kijkt ons in de ogen. Hij houdt een schedel vast. Die verwijst naar de vergankelijkheid van het leven en maant aan tot nederigheid.

Rechts bovenaan voegt Charles Wautier een wapenschild toe, met Neutres devies: *Via vitae eruditio (Kenniſ is 's levens weg)*. Mijter en kruis verwijzen naar zijn abtsfunctie. Neutre staat bekend om zijn diplomatieke talent, waardoor hij vaak naar Brussel reisde. Heeft Wautier hem daar geschilderd?

Jacob van Oost de Oude
Twee jongens voor een schildersezal, ca. 1645

Olieverf op doek, 56,5 × 58,7 cm
 Londen, The National Gallery, Presented by Sir Henry Howorth through the Art Fund in memory of Lady Howorth, 1922, inv nr. NG3649

Hoe word je kunstenaar?

Twee jongens bestuderen een schets op een schildersezal, met een Oudtestamentisch verhaal over Gideon die Gods hulp krijgt bij een gevecht. Hij moet onder meer soldaten selecteren aan de hand van de manier waarop ze water drinken.

Beide knapen tonen het belang van het bestuderen van kunst en leren tekenen. Voor 17de-eeuwen zijn dit belangrijke vaardigheden bij hun ontwikkeling tot kunstenaar en kunstkenner.

Jacob van Oost de Oude
Portret van een elfjarige jongen, mogelijk Jacob van Oost de Jonge, 1650

Olieverf op doek, 80,5 × 63 cm
 Londen, The National Gallery. Bought, 1883, inv nr. NG1137

Schilderszoon met bont

Jacob van Oost de Oude (1603–1671) is een talentvolle schilder van stoffen en texturen. Hoogstwaarschijnlijk is dit zijn elfjarige tweede zoon.

De jongen draagt een muts van bont, een donkergrijs wambuis met een kraakwit hemd en eenvoudige kraag. Een bonten mof verwarmt zijn handen. De modieuze kledingstijl en luxe accessoires benadrukken zijn gegoede afkomst.

Zijn melancholische blik toont Van Oosts stilistische verwantschap met Michaelina Wautier en met de Brusselse kunstenaar Michael Sweerts, een tijdgenoot van Michaelina.

Balthasar Herold (1625–1683)
 Johan Philipp Barth (in 1657 als goudsmid aangesteld)
 Naar Hiëronymus Duquesnoy de Jonge (1602–1654)
Aartshertog Leopold Willem, 1657

Brons, 64 cm
 Wenen, Kunsthistorisches Museum, Kunstammer, inv nr. KK_8930

Aartshertog-kunstverzamelaar

Zelfbewust kijkt aartshertog Leopold Willem ons aan. Hij draagt een elegante mantel en harnas. Op zijn borst prijkt het grootmeesterkruis van de Duitse Orde.

De aartshertog is een verwoed kunstverzamelaar en mecenas. Hij heeft een uitgebreide kunstcollectie, met werken van onder meer Frans Snijders en David Teniers, én van Michaelina Wautier. Na zijn aftreden als gouverneur van de Zuidelijke Nederlanden verhuist Leopold Willem zijn verzameling naar Wenen.

Michaelina Wautier
Triomf van Bacchus

Olieverf op doek, 270 × 354 cm
 Wenen, Kunsthistorisches Museum, Gemäldegalerie, inv nr. GG_3548

(Half)naakt!

De iconografie van dit grote schilderij is uitzonderlijk. We zien de stoet van wijngod Bacchus en zijn trawanten. Aartshertog Leopold Willem bestelde het.

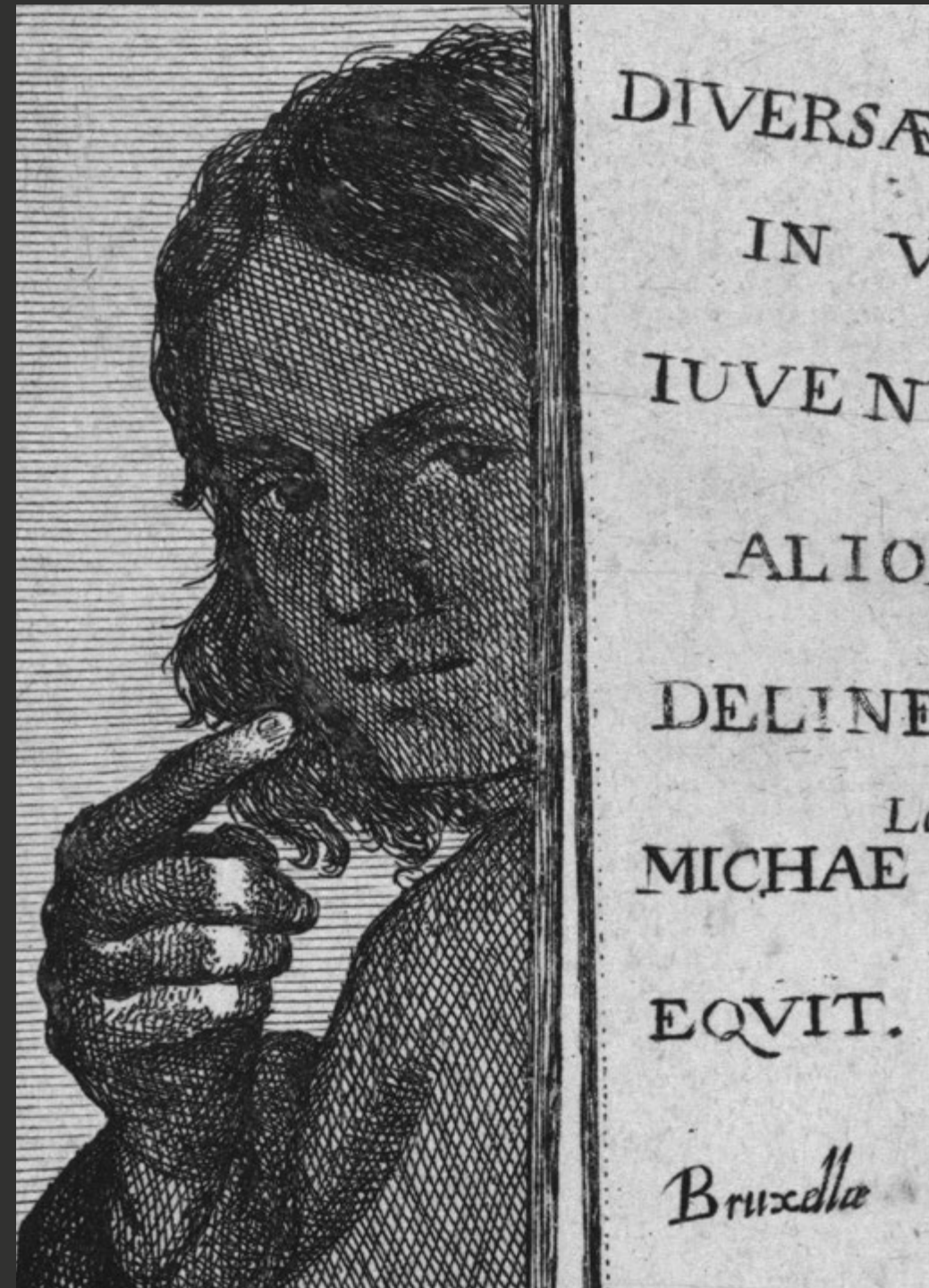
Rechts kijkt een halfnaakte vrouw ons in de ogen. De gelijkenis met de kunstenaressen op haar zelfportret wijst erop dat dit Michaelina zelf is. Grotendeels naakte mannen omgeven haar: dat is uniek. Vermoedelijk kreeg zij dankzij het gezamenlijke atelier met haar broer Charles de kans om naar het leven te tekenen

Gender-kwesties

In 1656 sticht Michael Sweerts (1618–1664) in Brussel een academie. Die richt zich op de scholing van jonge schilders. Nemen Michaelina of haar broer Charles deel aan de lessen modeltekenen? We weten het niet. Sweerts' etsen van gelaatsuitdrukkingen kent ze zeker.

Behalve in de schilderkunst zien we midden 17de eeuw ook in andere disciplines maatschappelijk actieve vrouwen. In de literatuur bepleiten schrijfsters als Marie de Gournay (1565–1645) en Anna Maria van Schurman (1607–1678) een sociale positie voor vrouwen die ambitieuzer is dan het huishouden. Ze moedigen hun aanwezigheid op publieke fora sterk aan, zoals de literatuur en de kunsten. Mogelijk maakt Michaelina zo kennis met vaak tegenstrijdige opvattingen over gender.

Cornelis Galle I
naar Charles Wautier

**Clara Isabella de Ligne-Arenberg
(?) in een triomfwagen getrokken
door twee putti**

Gesigineerd: 'Carolus Wautier delin. /
Carolus Galle sc.'

Gravure, 35 × 42,5 cm

Amsterdam, Rijksmuseum,
inv nr. RP-P-OB-6743

Pieter de Jode II
naar Charles Wautier

**Portret van Charles-
Albert de Longueval**

Gesigineerd: 'Charles Wautier pinxit. /
P. de Lode sculp'

Gravure, 17 × 11,9 cm

Amsterdam, Rijksmuseum,
inv nr. RP-P-1937-843

Cornelis Meyssens
naar Charles Wautier

Portret van Eugène de Berghes

Gesigineerd: 'C. Woutier pinx. / C. Meÿssens
sculp. / I. Meÿssens excud.'

Gravure, 17,5 × 11,9 cm

Amsterdam, Rijksmuseum,
inv nr. RP-P-1906-725

Theodoor van Merlen II
naar Charles Wautier

**Portret van Don Antonio
Pimentel de Prado, 1650**

Gesigineerd en gedateerd:

'C. Woutier pinxit. / Th. Van Merlen
exc. Antverpiæ. 1650'

Gravure, 16,3 × 11,6 cm

Amsterdam, Rijksmuseum,
inv nr. RP-P-1905-1197

Cornelis Meyssens
naar Charles Wautier

**Portret van Ferdinand-
Gaston-Lamoral de Croÿ**

Gesigineerd: 'Wautiers pinxit /
Ioan. Meÿssens excudit'

Gravure, 17,5 × 12,1 cm

Amsterdam, Rijksmuseum,
inv nr. RP-P-1908-2480

Theodoor van Merlen II
naar Charles Wautier

**Portret van Jacobus,
Hertog van York**

Gesigineerd: 'C. Woutier pinxit. /
Th Van Merlen exc. Antverpiæ'

Gravure, 16,3 × 11,6 cm

Amsterdam, Rijksmuseum,
inv nr. RP-P-OB-23.552

Michael Sweerts

De tekenles, ca. 1655

Olieverf op doek, 103,4 × 136,5 cm
Haarlem, Frans Hals Museum,
inv nr. os-I-317

Modeltekenen

Michael Sweerts laat een 17de-eeuwse tekenles zien. Een groep leerlingen doet aan modeltekenen. Wanneer hij dit doek maakt, sticht Sweerts zijn eigen academie in Brussel. Zo biedt hij beginnende artiesten de kans om de anatomie van het menselijk lichaam onder de knie te krijgen.

In haar Bacchusstoet demonstreert Michaelina haar vakkundigheid in het afbeelden van het mannelijke torso. Woont zij als volwassen schilderes tekenlessen in Sweerts' academie bij?

Onder aristocraten

Deze reeks is vervaardigd naar portretten van Charles Wautier. De aristocraten zijn afkomstig uit Henegouwen, de geboortestreek van de Wautiers. Dat zij voor de Brusselse schilder kiezen, is geen toeval. Ook de familie Wautier behoort tot het gegoede milieu van Mons. Verschillende familieleden bekleden een stedelijk ambt en twee broers van Michaelina en Charles behalen militaire successen. De portretten getuigen ook van de nabijheid van het hof van Leopold Willem, omdat de meeste modellen daar contact mee hadden. De aartshertog zelf bezit vier werken van Michaelina.

Michael Sweerts

Jongeman achter schildersezel uit Diversae facies in vsvm iuvenvm et aliorvm dileneatae, 1656

Ets, 90 × 81 mm
Amsterdam, Rijksmuseum,
inv nr. RP-P-1888-A-13821

Michael Sweerts

Buste van een oude bebaarde man uit Diversae facies in vsvm iuvenvm et aliorvm dileneatae, 1656

Ets, 89 × 81 mm
Amsterdam, Rijksmuseum,
inv nr. RP-P-1889-A-14322

Michael Sweerts

Buste van een jongeling uit Diversae facies in vsvm iuvenvm et aliorvm dileneatae, 1656

Ets, 88 × 78 mm
Amsterdam, Rijksmuseum,
inv nr. RP-P-1888-A-13822

Michael Sweerts

Buste van een kind met muts uit Diversae facies in vsvm iuvenvm et aliorvm dileneatae, 1656

Ets, 90 × 80 mm
Amsterdam, Rijksmuseum,
inv nr. RP-P-1895-A-18826

Modelgezichten

Het titelblad van deze reeks van twaalf etsen toont een jongeman achter een schildersezel. Hij wijst naar een Latijns opschrift. Vertaald: *Diverse gezichten, geëtsd voor het gebruik van jongelingen en anderen*. De etsen stellen elk een gezicht voor, met variaties in leeftijd, expressie en sociale klasse. Ze dienen als model voor leerlingen.

De picturale verwantschap tussen de tijdgenoten Sweerts en Michaelina kan erop wijzen dat Michaelina de reeks kent en er zich eventueel door laat inspireren.

Adam-Pierre de la Grené

Rekenboek van de Brusselse dansmeester Adam-Pierre de la Grené, 1642–1693

Handschrift, 323 × 105 × 15 mm
Brussel, Algemeen Rijksarchief,
Handschriftenverzameling, inv nr. 1.088

Eigenaar van werk van Michaelina

De la Grené (1625–1702) is sinds 1649 de officiële dansmeester aan het Brusselse hof. Hij geeft les aan de hoogste adel uit binnen- en buitenland. In 1650 koopt hij een (inmiddels spoorloze) Bacchusvoorstelling door Michaelina Wautier. Naast aartshertog Leopold Willem bezit hij als enige 17de-eeuwer werk van haar, voor zover we nu weten.

Hij bezit bovendien een portret én ook een voorstelling van Nicodemus. Van beide (verdwenen) kunstwerken is onduidelijk of Michaelina dan wel haar broer Charles ze heeft gemaakt.

Anne Françoise de Bruyns (Anna Francisca de Bruyns, 1604–1656)

Het mystieke huwelijk van de heilige Catharina

Uit: Schetsboek van Anna Francisca de Bruyns
Zwarte inkt met sporen van ondertekening in zwart krijt, 195 × 165 mm
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, inv nr. 6507, fol. 8

Rolmodel?

Deze tekening is van Anna Francisca de Bruyns, die in Brussel een artistieke opleiding krijgt van haar neef, hofarchitect Jacques Francart.

Na haar huwelijk in Mons in 1628 stopt De Bruyns grotendeels met schilderen. Ze tekent nog religieuze en mythologische taferelen op klein formaat. Als moeder van twaalf varieert ze graag op het thema 'moeder en kind'. Ze is even oud als Wautier en verblijft een tijd in Mons. Was De Bruyns een rolmodel voor Michaelina?

Marie le Jars de Gournay
Égalité des hommes et des femmes, 1622

Octavo, 16,5 × 10,2 × 0,5 cm
 Bibliothèque Nationale de France,
 inv nr. FRBNF30529273

Gelijkwaardigheid van man en vrouw

De Parijse schrijfster Marie de Gournay studeert op eigen houtje Latijn en Grieks. Haar vader sterft op jonge leeftijd en haar moeder is geen voorstander van vrouwelijke scholing. Het gebrek aan onderwijs doet Marie beseffen hoezeer vrouwen onderdrukt worden.

Ondanks financiële problemen blijft ze ongehuwd en wordt ze professioneel auteur. Over de vrouwenkwestie schrijft ze twee werken, waaronder deze *Égalité des hommes et des femmes*, een pleidooi voor de gelijkwaardigheid van man en vrouw.

Anna Maria van Schurman
Dissertatio, de ingenii muliebris ad doctrinam & meliores litteras aptitudine, 1641

Boek, 17 cm
 Den Haag, Koninklijke Bibliotheek,
 inv nr. KW 196 O 38

Pleidooi voor vrouweneducatie

Anna Maria van Schurman staat in haar tijd bekend als een van Europa's meest geleerde vrouwen. Zij beheerst liefst veertien talen.

In deze *Dissertatio* verdedigt ze een bescheiden maar bredere educatie voor vrouwen, die verder reikt dan het huishouden. Ze stelt dat vrouwen door scholing volwaardigere leden van de maatschappij worden en bovenal niet vervallen in nietsdoen. Van Schurmans bekendheid laat vermoeden dat Michaelina vertrouwd is met haar ideeën, hoewel het gissen is of ze het boek heeft gelezen.

Johanna Hoobius
Het lof der vrouwen, 1643

Boek, 16 cm
 Middelburg, ZB / Planbureau en Bibliotheek van Zeeland / Bijzondere collectie,
 inv nr. 98190679

Lof der vrouwelijke deugdzaamheid

Het lof der vrouwen is het eerste in de Lage Landen gedrukte boek dat uitsluitend gedichten van een vrouw bevat. Johanna Hoobius sterft echter op dertigjarige leeftijd, waardoor ze de publicatie niet meemaakt.

Poëzie is gewoonlijk een tijdverdrijf dat na het huwelijk moet wijken voor huishoudelijke verplichtingen. Niettemin portretteert de dichteres zich in dit boek expliciet als een gehuwde vrouw. Bovendien bezingt ze in haar verzen de deugdzaamheid van de vrouw an sich.

Margaret Cavendish,
 hertogin van Newcastle
 Gravure door Pieter Clouwet,
 naar Abraham van Diepenbeeck
Natures pictures drawn by fancies pencil to the life, 1656

Boek, 27 cm
 Universiteitsbibliotheek Leiden,
 inv nr. 1407 C 20:4

Excentriek

Natures pictures is een verzameling poëzie en proza, fictie en non-fictie. Margaret Cavendish is naar eigen zeggen een excentrieke schrijfster, wat ook blijkt uit dit boek. Zo is het ongevoel dat een vrouw een autobiografie schrijft die niet religieus van inslag is.

Cavendish vertelt onder meer over haar opvoeding en huwelijk. Ze sluit af met de woorden dat ze niet voor haar lezers schrijft, maar voor haar eigen bestwil. Wie anders zou in haar werk geïnteresseerd zijn?

colofon

Concept

Katlijne Van der Stighelen / curator
Pierre-Yves Kairis, Hannelore Magnus
& Hans Vlieghe / wetenschappelijk comité

Realisatie

Ben van Beneden & Marieke van Bommel / algemene leiding
Katrijn Van Bragt / tentoonstellingscoördinator
Veerle Allaert / tentoonstellingssecretariaat

Scenografie & Uitvoering

Hendrik De Leeuw / scenografie
De Roo NV & SB/BOF/Werkhuizen / decorbouw
Louis Prenen / belichting
Hizkia van Kralingen / art handling
Tommy Andries, Marina Christiaens, Marc Leenaerts
& Hanne Moris / conservatie – behoud en beheer

Communicatie & Pers

Claire Verstraeten & Ben Dillen / communicatie
Nadia De Vree / pers

Publiekswerking

Cathy Pelgrims & Tammy Wille

Met dank aan

De bruikleengevers, Kunsthistorisches Museum Wenen,
Toerisme Vlaanderen, Inbev-Baillet Latour fonds en
KIK-IRPA Brussel

Het Rubenshuis en het MAS danken Caroline Bastiaens,
schepen voor cultuur, en haar staf, vrijwilligers en
stagiaires van Antwerpen Kunstenstad en alle betrokken
collega's van de stad Antwerpen

D/2018/0306/52

bruikleengevers

Amiens, Collection des Musées d'Amiens
Amsterdam, Rijksmuseum
Antwerpen, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen
Antwerpen, The Phoebus Foundation
Bijl-Van Urk B.V.
Brussel, Algemeen Rijksarchief
Brussel, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België
Cambrai, Musée des Beaux-arts
Den Haag, door bemiddeling van Hoogsteder Museum Foundation
Den Haag, Koninklijke Bibliotheek
Haarlem, Frans Hals Museum
Leiden, Universiteitsbibliotheek Leiden
Londen, The National Gallery
Louveciennes, Musée-Promenade de Marly-le-Roi/Louveciennes,
dépôt de la Ville de Marly-le-Roi
Madrid, Museo Lázaro Galdiano
Michel Ceuterick bvba
Middelburg, ZB / Planbureau en Bibliotheek van Zeeland / Bijzondere collectie
Mons, Collection Artothèque – Ville de Mons
Namen, Séminaire Diocésain de Namur
Parijs, Bibliothèque Nationale de France
Seattle, Seattle Art Museum
SØR Rusche Collection Oelde/Berlin
The Klesch Collection
Wenen, Kunsthistorisches Museum
en de bruikleengevers die anoniem wensten te blijven

Antwerpen Barok 2018

Expo in het kader van het culturele
stadsfestival 'Antwerpen Barok 2018.
Rubens inspireert' dat de historische
barok in dialoog brengt met hedendaagse
kunst, met de stad en de wereld als decor.

www.antwerpenbarok2018.be

ANTWERPEN
BAROK
2018
RUBENS
INSPIREERT

 ATYPISCH
ANTWERPEN

VLAAMSE
MEESTERS
2018-2020

 Flanders
State of the Art

MAS

Hanzestedenplaats 1

2000 Antwerpen

www.mas.be

+32 (0) 3 338 44 00